

Танаева Н.Ш.

СИМПТОМАТИКАЛЫК ЖАҢСООЛОРДУН КӨРКӨМ ТЕКСТТЕ СҮРӨТТӨЛҮШҮ

Танаева Н.Ш.

ОПИСАНИЕ СИМПТОМАТИЧЕСКИХ ЖЕСТОВ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ

N.Sh. Tanaeva

DESCRIPTION SYMPTOMATIC GESTURES IN ART TEXTS

УДК: 81

Паралингвистикада жаңсоолордун ар кандай классификациялары бар экендиги белгилүү. Ошол классификацияларга ылайык жаңсоолорду семиотикалык класстарга бөлүп кароо салты бар. Көпчүлүк окумуштуулар мындай вербалдык эмес компоненттерди алардын жасалышында адамдын кайсы органы катышкандыгына карап бөлүштүрүп келишет. Андыктан мындай классификация морфологиялык классификация деп аталат. Тил илиминде жаңсоолордун морфологиялык классификациясынын эки түрү белгилүү. Булардын ар биринин өзүнө мүнөздүү мааниси контекстке карап аныкталат. Макалада жаңсоолорду негизги классификациясы жана бул классификацияны ишке ашыруунун негиздери туурасында сөз козголот. Мындан тышкары макалада көркөм чыгармаларда каармандардын эмоционалдык абалдарын туюндуруунун каражаты катары эсептелген симптоматикалык жаңсоолордун табияты да каралат. Каармандардын психологиялык, эмоционалдык абалдары көркөм сүрөттөнүн маанилүү каражаты катары эсептелген симптоматикалык жаңсоолорго мисал келтирүү максатында Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” тарыхый романынан үзүндүлөр келтирилди.

Негизги сөздөр: вербалдык эмес семиотика, жаңсоолор, морфологиялык классификация, эмблематикалык жаңсоолор, иллюстративдик жаңсоолор, жаңсоолордун классификациясы, симптоматикалык жаңсоолор, психологиялык абал, көркөм текст, көркөм образ.

В области паралингвистики существуют разные классификации жестов, согласно которым они делятся на определенные семиотические классы. По мнению большинства ученых не только эмблематические, но также иллюстративные жесты можно классифицировать по тому, какие органы человеческого тела являются главными в их исполнении. Данная классификация жестов можно назвать морфологической. Существует, по меньшей мере, две морфологические классификации жестов, каждая из которых по-своему значима. В данной статье дается основная классификация жестов и подходов, согласно которым и делятся жесты на определенные классы. Более детально рассматривается в статье природа симптоматических жестов, описания которых служат для

обозначения эмоционального состояния литературных героев. В качестве примеров симптоматических жестов как важных компонентов художественного повествования, посредством которого обозначается психологическое состояние того или иного литературного персонажа, приведены отрывки из исторического романа кыргызского писателя Т.Касымбекова «Сломанный меч».

Ключевые слова: невербальная семиотика, жесты, морфологическая классификация эмблематические жесты, иллюстративные жесты, классификация жестов, симптоматические жесты, психологическое состояние, художественный текст, литературный образ.

In the field of paralinguistics, there are different classifications of gestures, according to which they are divided into certain semiotic classes. According to most scientists, not only emblematic, but also illustrative gestures can be classified by what organs of the human body are the main in their performance. This classification of gestures can be called morphological. There are at least two morphological classifications of gestures, each of which is significant in its own way. This article gives the basic classification of gestures and approaches, according to which gestures are divided into certain classes. The nature of symptomatic gestures, descriptions of which serve to indicate the emotional state of literary characters, is discussed in more detail in the article. As examples of symptomatic gestures as important components of the artistic narrative, through which the psychological state of a literary character is indicated, excerpts from the historical novel of the Kyrgyz writer T.Kasymbekov "Broken sword" are given.

Key words: non-verbal semiotics, morphological classification of gestures, emblematic gestures, illustrative gestures, gestures classification, symptomatic gestures, psychological state, artistic text, literary image.

Вербалдык эмес семиотикада ымдоо-жаңсоолор ар кандайча бөлүштүрүлүп жүргөндүгү белгилүү. Ошого жараша ымдоо-жаңсоолордун семиотикалык класстары да ар башка. Басымдуу көпчүлүк окумуштуулардын пикиринде, эмблематикалык, ошондой эле иллюстративдик ымдоо-жаңсоолорду адамдын дене мүчөлөрүнүн аткарган кызматына карап классификациялоого

болот. Мындай өңүттөн жасалган классификацияны, адатта, морфологиялык классификация деп атап жүрүшөт. Тил илиминде ымдоо-жаңсоолордун морфологиялык классификациясынын эки түрү белгилүү жана алардын ар биринин өз орду, мааниси бар. Булардын биринчиси ымдоо-жаңсоолордун ишке ашырылышында башкы ролду ойногон активдүү деп аталган дене бөлүгүнө байланыштуу аныкталат. Активдүү орган тигил же бул ымдоо-жаңсоонун жасалышында негизги кызмат аткарып, сөз болуп жаткан классификация ошол активдүү органдын кызматына жараша жүргүзүлөт. Экинчи классификацияда ымдоо-жаңсоолор дене бөлүгүнүн кайсыл жеринде жаслагандыгына карап бөлүштүрүлөт. Тагыраак айтканда, бул классификацияда ымдоо-жаңсоолордун кайсыл пассивдүү органда жасалгандыгы өзгөчө мааниге ээ болот. Ал эми колдордун, буттардын, баштын же көздөрдүн ымдоо-жаңсоолору жөнүндө кеп козголгондо, булардын ымдоо-жаңсоолордун жасалышындагы физиологиялык кызматынын өзгөчө мааниге ээ болушу алдыңкы планга чыгып, айрым дене бөлүктөрү пассивдүү кызмат аткарып калышы ыктымал. Мындан тышкары кеп ишмердүүлүгүнүн ар кандай түрлөрүндө ар кайсы органдар динамикалык жактан ар кандайча роль ойнойт. Алардын бири активдүү кызмат аткараса, экинчиси пассивдүү ролду ойноп калат. Маселен, башка салыштырмалуу адамдын колдору же буттары кептик коммуникациянын синхронизациясында же анын ырааттуу ишке ашышында активдүү кызмат аткара тургандыгы талашсыз. Өзгөчө мындай кырдаал тилдин когнитивдик кызмат аткаруусунда ачык байкалат. Маселен, адамдын сезүү органдары аркылуу кабыл алынган маалыматка байланыштуу элестетүүлөр, ойлор (маселен, оозеки кептин мазмундук жана формалык жактан репрезентациясынын курулушунда) активдүү органдар катары колдор кызмат аткараса, ал эми диалогдун жүрүшүнүн тескелишинде көздөр жана баш активдүү роль ойнойт. Айталы, кардардын көңүлүн тынчytuуда же аны ынандырууда жактоочу мимикалык жесттерди кеңири колдонот. Ал эми мындай жесттердин аткарылышында адамдын жүзү активдүү ролду ойносо, “моюн сунууну” туюндурууда активдүү органдар катары колдор, баш жана адамдын тулку-бою кызмат аткарат [4, 114-б.].

Универсализм маселеси бир маданияттын алкагындагы вербалдык эмес тексттин экинчи

бир маданияттын призмасы аркылуу чечмелениши жана аларды которуунун мүмкүндүгү же, мүмкүн эместиги менен тыгыз байланыштуу болот. Албетте, ар кайсы маданияттардагы вербалдык эмес компоненттердин ортосунда айырмачылыктарга караганда, окшоштуктар басымдуулук кылаары белгилүү. Ошондой болсо дагы вербалдык эмес компоненттердин чечмеленишинде ар кайсы маданияттарды чагылдырган тилдердин ортосунда айырмачылыктар чыгып калат.

Симптоматикалык ымдоо-жаңсоолор адамдын эмоционалдык абалын туюндурушат. Симптоматикалык ымдоо-жаңсоолордун баарынын туюндурган нерсеси катары эмоциянын физиологиялык белгиси эмес, эмоциянын өзү эсептелет. Маселен, кайгыны туюндурган ымдоо-жаңсоо анын физиологиялык белгиси болгон көз жашты туюндурбайт.

Симптоматикалык ымдоо-жаңсоолордун колдонулушу сөзсүз эле баарлашкан эки тараптын болуусун талап кылбайт. Анткени симптоматикалык ымдоо-жаңсоолор өзүнүн баштапкы калыбында диалогдук, коммуникативдик табиятка ээ эмес. Ошондой болсо да алар диалог учурунда да колдонулуп, өздөрүнө шайкеш келген эмоционалдык абалды, ошол ымдоо-жаңсоолорго шайкеш келе бербеген абалды же ымдоо-жаңсоолорго жакыныраак келген абалды да туюндуруп калуусу толук ыктымал. Демек, мындан симптоматикалык ымдоо-жаңсоолор коммуникативдик ымдоо-жаңсоолорго өтүп кетүү мүмкүнчүлүгүн түшүнүүгө болот. Бирок симптоматикалык ымдоо-жаңсоолор дегенде адамдын аң-сезимдүү, өз эрки менен жасалган кыймыл-аракеттерин түшүнүү шарт. Маселен, уялгандан адамдын бетинин кызарып кетишин ымдоо-жаңсоолордун катарына кошууга болбойт. Анткени адам өз калоосу, эрки менен бетин кызарта албайт. Беттин кызарышы адамдын эркине баш ийбеген физиологиялык реакция болуп эсептелет. Ошол эле учурда адамдын уялышы башка ымдоо-жаңсоо аркылуу, тагыраак айтканда, алкандар менен жүзүн калкалао ымдоо-жаңсоосу аркылуу да туюндурулушу ыктымал. Бирок, жогоруда сөз болгондой, адам уялуу сезимин сезбесе деле уялып жаткандай түр көрсөтүп, жүзүн колдору менен калкалап имитация кылышы мүмкүн. Мындан симптоматикалык ымдоо-жаңсоолор эки багытта колдонула тургандыгын түшүнүүгө болот. Биринчи учурда симптоматикалык ымдоо-жаңсоолор

өзүнүн баштапкы калыбында колдонулса, экинчи учурда коммуникативдик планда колдонулушу мүмкүн. Бирок мындай жагдай симптоматикалык ымдоо-жаңсоолор кош мааниге ээ болот дегенди билдирбейт. Андыктан окумуштуулардын көпчүлүгү симптоматикалык ымдоо-жаңсоолордун лексикографиялык түшүндүрмөсү сөздүктөргө алардын баштапкы маанисинде кириши керектигин белгилешет [5, 432-б.].

Симптоматикалык ымдоо-жаңсоолор көркөм чыгармаларда да өзгөчө ролдогу вербалдык эмес компоненттер катары кызмат аткаруу менен, тигил же бул каармандын психологиялык абалын туюндуруунун алмаштырылгыс каражаты катары эсептелет. Бул пикирди иллюстрациялап берүү максатында Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” тарыхый романынан төмөндөгү кыргыз тилиндеги үзүндүлөрдү жана алардын орус тилиндеги котормолорун келтирүүгө болот:

...Кудаяр-хан алдыда келатты, жаңы кер мурут болгон курагы экен, *эрдин бек кымтып*, эки көзү чекчейип секиден өтүп келатты (кырг.) **(ачуулануу, каарын төгүү)** –Кудаяр-хан ехал впереди. *Крепко стиснув губы* – над верхней только недавно отросли маленькие усы, – вперив в пространство неподвижный взгляд широко раскрытых глаз, проследовал он мимо помоста [2, 127-б.] **(гнев)**.

Романдын түп нускасында берилген айрым симптоматикалык ымдоо-жаңсоолор анын котормосунда берилбей калган учурлар кездешет. Маселен, төмөндөгү үзүндүнүн түп нускасында “ачуулануу”, “чочулоо” өңдүү эмоциялардын берилгендигине карабастан, мындай симптоматикалык ымдоо-жаңсоолор котормодо сүрөттөлүп берилген эмес:

...Кээ бирөөнүн ичи кайнап, *эрини бек кымтылып* ирени кумсара, кээ бирөөнүн оозуна «ыя, кудай...» кирип, колдору калтырап жакасына барып жатты (кырг.) – Люди на площади почувствовали облегчение, – даже те, кто горел неуголимой мезью [2, 130-б.].

Түп нуска менен котормонун минтип шайкеш келбей калганын төмөндөгү үзүндүдөн да көрүүгө болот:

...Абдырахман *эрдин бек кымтып*, бир кооптонуп, короонун ичине, тосо баскан кишилерге бир сыдырып серп салып, сөөлөтүн жазбай өзүн токтоо тутуп, илгери басты (кырг.) - Стараясь сохранять достойный и твердой вид, шагнул вперед [2, 294-б.].

...Ал ийин кага улутунуп, өзүн ээрчиген жигиттердин үшүн албас үчүн кабагын көрсөтпөй, *жүзүн үйрүп*, кула аргымактын тизгинин өзүн боюна карай кага берди (кырг.) **(кыйналуу)** – Исхак сидел с *искаженным, пожелтевшим* лицом [2, 401-б.] **(мучение)**.

Бир календер ары бери басып, элдин дууду толкуганын карап башын калтылдатып чайкап, элди аралап, кимдир бирөөнү издегендей ар кимдин алдына барып, корккондой элтейген түр менен жүзүн тиктеп, киши тиктеп калса селт этип *жүзүн үйрүп* нары басып кетип, өзүнчө сандалып жүрдү:

О, көр пенде, көр пенде,
Качан кулак түргөйсүң?!
Наркы кетти атанын,
Абийири кетти баланын...

Кетирбеске не чара,

Жакынбы акыр замана ?! (кырг.) **(кайгы, муң, өкүт)**.

Медленно, с трудом прокладывая дорогу в толпе, бредет по базару дервиш, опираясь на свой посох; позвякивают при каждом шаге железные побрякушки на чаше для подаяния, сделанной из тыквы-горлянки. Дервиш будто ищет кого-то, пугливо и осторожно вглядывается в лица, но едва на него обращают внимание, тут же *отворачивается* и уходит, негромко напевая:

О смертный, смертный божий раб,

Вокруг себя взгляни!

Безнравственны теперь отцы,

Без совести – юнцы.

Кто скажет нам, как поступить ?

Погубят мир глупцы...[2, 126-б.] **(горе, уныние, печаль)**.

...Күн жуп батарда Сарыбай:

– Эми мен кайтайын, Теңирберди аке, – деп ордуна турду, – *жүз көрүштүк*, тирүүлүктө бул да болсо канимет... Теңирберди кайсаланып калды (кырг.) **(көрүшүү, жолугушуу)** – Наконец охотник решительно встал с места.

– Мне пора, Тенирберди-аке. *Повидались*, потолковали, что может быть лучше для человека [2, 17-б.] **(встреча)**.

...Кедейбай атынан ыргып түшүп, тизгинин артында кошо жүргөн жигиттердин бирине ыргытты:

– Бүттү! Баары даяр, Нүзүке...

Нүзүптүн *жүзү жумшара* түштү:

– Анда алып чыккыла тигини! Тез! – деди, жүзүнө кубаныч кирди (кырг.) (**канааттануу, ыраазы болуу**) – Кедейбай спрыгнул с коня и, не глядя, бросил поводья другому джигиту, который нагнал его.

– Готово! Все готово, Юсуп-аке...

Чуть *смягчилось* лицо Юсупа [2, 52-б.] (**удовлетворение**).

...Ак эрке ак *жүзүн кылайтып*, байына бир түрдүү мээр менен тиктеп, байынын оозунан чыккан сөз ага чексиз кубаныч апкеле тургандай, астейдил кунт коюп, токтоло калды (кырг.) (**сый көрсөтүү**) – Ак-Эрке, *повернув к мужу свое белое лицо*, слушала внимательно, и видно было, что слова Султанмамыта достовляют ей безграничную радость [2, 97-б.] (**уважение**).

... Ага Иса-оулиянын *жүзү дагы жумшиарып*, Ботокара кыштагындагы коончу абышкага окшоп, кудайга кулдугунан башка бу дүйнөдө көйү калбаган ак пейил бир абышка болуп көрүндү (**эки жүздүүлүк кылуу, анткорлонуу**) – Исхак внимательно вглядывался в лицо Исы – *доброе, мягкое*, совсем как у старика-бахчевника из селения Боткара. Да-а, что и говорить, этакий богобоязненный старичок... [2, 316-б.] (**ложная доброта, лицемерие**).

...Исхак акырын үн салып, Момунга *жүз бурду*:

– Качан келдиң? Э, келгени курусун!.. - деди Момун каңырыгы түтөгөндөй майышып кетти (кырг.) (**айласы кетүү, капалануу**) - ... Исхак тихо спросил Момуна:

– Когда ты приехал? - А пропади он пропадом, мой приезд! [2, с.412] (**уныние, безысходность**).

...Сарыбай көрө тургансып, өлүккө жакын үнүлүп, көк тарамыш баскан арык колу калтырап, өлүктүн кан каткан бетин, көкүрөгүн сыйпалап, ыйлай албай, бул иштин чын экенине ишене да албай, апкаарып, *купкуу болуп отурду* (кырг.) (**айласы куруу**) – Сарыбая подвели к покойнику. Дрожащими худыми пальцами дотронулся он до лица, до груди Мадыла, но не плакал и как будто не верил, что все происшедшее – правда [2, 285-б.] (**безысходность**).

Түп нускадагы мындай ымдоо-жаңсоолордун котормодо берилбей калуусу же тескерисинче, түп нускада орун албаган ымдоо-жаңсоолордун котормодон орун алуусу айрым учурларда котормонун теоретиктери тарабынан орундуу трансформациялык амал катарында каралып, көркөм чыгарманын котормо тилде адаптацияланышына байланыштырылып да жүрөт. Маселен, окумуштуу Д.Кенжебаев сөз болуп жаткан маселеге карата төмөндөгүдөй пикирин сунуштаган: “Котормо текстти иштеп чыгууга коюлган максаттарга ылайык, иштеп чыгуунун төмөндөгүдөй түрлөрүн белгилөөгө болот.

Адаптация. Адаптацияда текстти реципиенттин-кабылдоочунун компетентүүлүгүнө ылайыктоо, ыңгайлаштыруу аракеттери жүрөт. Башкача айтканда, текстти окуп жаткан адам бирөөнүн жардамысыз эле жеңил кабылдоосуна багытталган аракетти адаптация катары түшүнөбүз. Маселен, ар кандай мүнөздөгү тексттерди балдарга ылайык иштеп чыгуу, атайын спецификалык мүнөздөгү тексттерди адис эместер үчүн иштеп чыгуу же лингвوماданий адаптациялоолорду келтирүүгө болот” [4, 218-220-бб.].

Жыйынтыктап айтканда, симптоматикалык ымдоо-жаңсоолор текстти мазмундук жактан уюштурууга катышуусу жана каармандардын ички психологиялык абалдарын туюндурулушунда өзгөчө роль ойношу алардын коммуникативдик потенциалын көрсөтүп турат. Демек, симптоматикалык ымдоо-жаңсоолор көркөм чыгарманын архитектурасынын ажырагыс бөлүгү катары көркөм образдарды жаратуунун көркөм деталы, алмаштырылгыс каражаты катары да каралат.

Адабияттар:

1. Касымбеков Т. Сынган кылыч. - Ф., 1990. - 754 с.
2. Касымбеков Т. Сломанный меч. - Ф., 1987. - 447 с.
3. Кенжебаев Д.О. Котормо текстти адаптациялоонун айрым маселелери. / Республиканский научно-теоретический журнал «Известия вузов Кыргызстана». №9. - Бишкек, 2017. - С. 218-220.
4. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика. Новое литературное обозрение. - М., 2002. - С. 114.
5. Мечковская Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура. - М., 2004. - С. 432.

Рецензент: к.филол.н., доцент Садыкова С.З.